

УДК 687.53:159.955

DOI: 10.12958/2227-2844-2019-1(324)-1-158-168

Віщенко Ольга Володимирівна,

викладач ВП «Брянківський коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка»,

м. Лисичанськ, Україна.

vishchenkolga@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8922-4240>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ МОДЕЛЬСРІВ-ПЕРУКАРІВ

Сучасний ринок б'юті послуг висуває вимоги не стільки до рівня теоретичних знань потенційного працівника, скільки до рівня професійної компетентності, яку він зможе продемонструвати. Новітні технології в перукарському мистецтві направлені до необхідності змінити підходи до розробки змісту освіти і якості навчання. Сучасний розвиток та полегшення доступу до інформаційних технологій передача готових знань не є головним завданням навчального процесу. Крім того знижується функціональне значення і привабливість традиційної організації навчання. Формуються сучасні уявлення про освіту, отримання якої, дозволяє людині надалі самостійно проектувати свою як навчальну, так і професійну діяльність ринку праці. Окрім того, науковці з мистецтва краси висувають свої вимоги до переліку ключових компетенцій фахівців перукарського мистецтва. У зв'язку з цим теоретичні підходи до визначення професійних та особистісних якостей модельсрів-перукарів, сутності та особливостей художньо-образного мислення, специфіки та структури сформованості художньо-образного мислення у процесі фахової підготовки, пов'язані, насамперед, з ідеєю системної підготовки майбутнього фахівця не тільки як професіонала, але як особистості, здатної до саморозвитку, самовиховання і самоосвіти. Аналіз педагогічної, соціологічної, культурологічної літератури свідчить про те, що проблема формування професійної компетентності з різних наукових позицій завжди цікавила вчених, але особливу актуальність вона отримала останнім часом, у трансформаційний період нашої держави та розвитку б'юті галузі нашої країни. Проте результати аналізу наукової літератури переконують в тому, що проблема формування професійної компетентності студентів перукарів з навчальних закладів, зокрема, недостатньо висвітлена. Психолого-педагогічний аналіз і вивчення сучасного стану сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі мистецтва краси, визначення та обґрунтування умов формування художньо-образного мислення майбутніх фахівців перукарської справи дали можливість попередньо

розробити модель формування професійної компетентності майбутніх модельєрів перукарів, що потребує експериментальної перевірки (Алексюк, 1993; Овчарук, 2004).

Тому, метою представленої статті є висвітлення результатів формувального педагогічного експерименту щодо формування художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів в процесі фахової підготовки.

Згідно з гіпотезою нашого дослідження та теоретико-практичними висновками в ході експериментальної роботи ми перевірили ефективність запропонованих нами умов формування художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів.

Відповідно до вищезазначеного, було розроблено завдання формувального етапу експерименту, відповідно до яких сформували показники готовності майбутніх модельєрів-перукарів одночасно й спрямовували їх на:

- формування мотивації до розвитку художньо-образного мислення (потреби в професійній, художній діяльності модельєра-перукаря; пізнавальні мотиви; мотивація успіху);
- формування комплексу професійних якостей, що забезпечують здійснення професійно-творчої діяльності в сфері обслуговування;
- формування комплексу якостей діяльнісно-практичного компоненту готовності, які сприяють виробленню вмінь і навичок формування художньо-образного мислення.

Спираючись на результати експериментальної роботи, для формування необхідної готовності доцільними та результативними будуть такі педагогічні засоби:

- у зміст навчального матеріалу з мистецьких дисциплін будуть включені короткі відомості про особливості організації певних видів художньо-творчої діяльності на заняттях у закладах додаткової позашкільної освіти;
- до навчальних планів професійно-творчих спеціальностей уведено спецкурс «Конкурсна діяльність»;
- конкурсна діяльність з перукарського мистецтва буде спрямована на співтворчість педагога й практиканта, що дозволить студентам реалізувати набуті теоретичні знання й сформувати навички художньо-образного мислення;
- процес спілкування педагога й студента буде ґрунтуватися на співтворчості, співавторстві, взаємодопомозі, на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Отже, перед початком формувального експерименту були поставлені такі завдання: формування потреби в професійно-творчій діяльності модельєра-перукаря, в емоційній творчій самореалізації, визначенні ступеня сформованості мотивації до художньо-творчої діяльності в галузі перукарського мистецтва; формування професійних та

художніх знань, необхідних для розвитку художньо-образного мислення; формування навичок та вмінь організації художньо-творчої діяльності, здібностей до самоконтролю та самооцінки в майбутній професійній діяльності.

Основними формами роботи в ході експерименту були: лекційні та практичні заняття з фахових дисциплін, самостійна робота студентів над художньо-творчими завданнями, організація художньо-педагогічного простору в ході групових лекційних та практичних занять зі спецкурсу «Конкурсна діяльність», на практичних заняттях з мистецьких дисциплін, під час проходження виробничої практики на базі провідних перукарень; групові та індивідуальні творчі рефлексивні завдання в процесі лекційних і практичних занять з фахових дисциплін, самостійна та групова робота студентів з художніми образами мистецтва.

У ході експерименту було використано такі методи роботи: аналіз продуктів діяльності (творчих завдань з фахових дисциплін художнього напрямку, творчих письмових робіт, рефератів та курсових робіт); бесіди та інтерв'ю зі студентами мистецьких факультетів; аналіз художніх образів.

Отже, експериментальна підготовка майбутніх фахівців у галузі перукарського мистецтва до художньо-творчої діяльності здійснювалася комплексно й була спрямована на формування знань, умінь та навичок, необхідних для розвитку художньо-образного мислення, на формування показників професійної готовності в межах виділених нами компонентів (мотиваційного, когнітивного та діяльнісно-практичного).

До початку формувального експерименту були підготовлені необхідні матеріали: структура системи роботи з питань підготовки фахівців у галузі перукарського мистецтва, зміст анкет, бесід, контрольно-творчих завдань, діагностичні методики, спецкурс «Конкурсна діяльність» та методичні поради щодо його реалізації, методично-практичні рекомендації викладачам фахових дисциплін «Композиція», «Пастиж», «Виробнича практика».

З метою отримання підсумкової інформації про рівень готовності майбутніх модельєрів-перукарів до професійної діяльності використовували такі методи:

- аналіз результатів навчально-виховної та художньо-творчої діяльності студентів;
- аналіз документів, спостереження; діагностичні зрізи, аналіз результатів творчих завдань, які виконували студенти, оцінювання їх експертною комісією;
- статистичні методи математичної обробки даних результатів експериментальної роботи.

Спостереження за респондентами підтверджують думку, що впровадження знань, умінь та навичок, направлених на формування художньо-образного мислення підвищують у них професійний рівень готовності.

Порівняльно-зіставний аналіз проводився у відповідності з кожним з трьох компонентів сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки на підставі методик, що використовувалися на діагностичному етапі експериментальної роботи.

Дані підсумкового зрізу порівнювалися між собою та з результатами констатувального етапу дослідження відповідно до кожного зі структурних компонентів сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки.

Аналіз експерименту.

У контрольних групах навчання й виховання здійснювалося традиційно, без додаткової інформації стимулювання. У цих групах відповідно до обраних нами критеріїв щодо рівнів готовності та її показників було проведено контрольні завдання, бесіди, діагностування, анкетування з метою визначення підсумкових відомостей.

Головне завдання формувального етапу експерименту полягало в тому, щоб з'ясувати як впливає на якість сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки методика роботи, обрана та обґрунтована нами, і програма впровадження підготовки до формування художньо-образного мислення у навчально-виховний процес ВНЗ.

Підґрунтям для аналізу результативності дослідно-експериментальної роботи стали розроблені нами критерії оцінювання сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки. Згідно з цими критеріями вимірювалися основні структурні компоненти та показники шуканої готовності:

- мотиваційний критерій – рівень потреби в художньо-професійній діяльності встановлювався за результатами бесіди, інтерв'ю, анкетування, у ході аналізу продуктів творчої діяльності модельєрів-перукарів;
- когнітивний критерій – діагностична карта, анкетування, бесіда;
- діяльнісно-практичний критерій – аналіз творчих рефлексивних завдань, спостереження, анкетування, спостереження за роботою студентів під час виробничої практики, у процесі викладання фахових дисциплін.

Отже, для оптимальної характеристики студентів контрольної та експериментальної груп подано вихідні дані рівнів сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки за трьома діагностуючими критеріями.

Дослідження результатів упровадження педагогічних умов сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки проводилося шляхом порівняння результатів підсумкового діагностування студентів експериментальних та контрольних груп на підставі комплексу методик: бесіда,

спостереження, аналіз результатів творчої діяльності, аналіз документів, анкетування, діагностика, методи математичної статистики.

Комплекс діагностичних методик, які взаємодоповнюють одна одну, дозволив одержати об'єктивні та вірогідні дані за показниками критеріїв сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки.

У контрольних та експериментальних групах було запроваджено ідентичні методики.

Програма формуючого експерименту з перевірки результативності педагогічних умов щодо формування професійної компетентності майбутніх фахівців перукарського мистецтва передбачала вирішення таких завдань:

1. Упровадження заходів науково-методичного забезпечення реалізації педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх фахівців перукарського мистецтва.

2. Уточнення змісту, методів і форм професійної підготовки модельєрів-перукарів.

3. Визначення специфіки професійної підготовки модельєрів-перукарів навчальних закладів.

4. Експериментальна перевірка педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх модельєрів-перукарів.

5. Визначення в студентів потреб, мотивів, інтересу до експериментальних заходів.

Таким чином, розробка, підготовка та здійснення заходів, визначених планом експериментальної роботи, спрямовані на формування в студентів високого рівня професійної компетентності. Організація експериментальної роботи містила:

- розробку методики та підготовку матеріалів для проведення експериментальної роботи;

- упровадження в експериментальній групі комплексу педагогічних умов щодо формування професійної компетентності майбутніх модельєрів-перукарів;

- проведення замірів під час формуючого експерименту.

Зміст експериментальної роботи:

- визначення учасників експерименту: науково-педагогічного складу, кураторів навчальних груп, а також ознайомлення їх з конкретними завданнями на період проведення експериментальної роботи;

- підбір та інструктаж викладачів, які при проведенні формуючого експерименту виступають як експерти;

- розробка методичних заходів щодо реалізації педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх модельєрів-перукарів і організаторська робота щодо їх упровадження в навчально-виховний процес;

- експериментальна перевірка педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх модельєрів-перукарів.

У формувальному етапі експерименту взяли участь студенти спеціальності «Перукарське мистецтво та декоративна косметика» Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», ВП «Брянківський коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка».

Під час цих заходів уточнювалася програма формуючого експерименту. Вона охоплювала такі напрями роботи:

- забезпечення спрямованості навчального процесу на оволодіння майбутніми фахівцями знаннями, уміннями та навичками художньо-образного мислення на основі інтеграції різних форм художньо-творчої діяльності – здійснювалася у процесі інтеграції різних форм художньо-творчої діяльності на заняттях з фахових дисциплін, цілеспрямованої роботи щодо формування мотивації студентів на майбутню художньо-професійну діяльність;

- розробка та впровадження у процес підготовки майбутніх модельєрів-перукарів системи творчих завдань художньо-творчої направленості – передбачала використання на заняттях з фахових дисциплін художньо-творчих завдань різного типу: сугестивні творчі завдання на основі методів арт-терапії, експресивного впливу, створення ситуацій успіху, упевненості; естетотерапевтичні на основі драмотерапії, імаготерапії («проживання образу»); проблемні (завдання на аналіз художнього образу);

- залучення студентів до розробки художньо-творчих проектів, що сприяють розвитку художньо-образного мислення – здійснювалося шляхом використання професійно-виробничих ситуацій (квазіпрофесійних), що вимагали активного проживання, вирішення майбутніми фахівцями в галузі перукарського мистецтва тих чи інших проблем; розробки творчих проектів з різних фахових дисциплін;

- систематична підготовка модельєрів-перукарів у межах навчально-виховного процесу вишу до участі в творчих конкурсах з перукарського мистецтва різного рівня – реалізовувалася під час виробничої практики на базі вишу. Студенти третього курсу розробляли й утілювали у своїй професійній діяльності творчі проекти, цілісні образи, нестандартні елементи зачіски на основі індивідуалізації та диференціації художньо-творчого процесу.

Ефективність роботи з експериментальної перевірки педагогічних умов формування професійної компетентності планувалося визначати як на початку експерименту, так і після його закінчення. Поточний контроль мав на меті стежити за перебігом експерименту та своєчасно вносити в нього необхідні корективи, а також передбачав проведення спостереження за діяльністю студентів експериментальної та контрольної груп, проведення замірів рівня сформованості професійної компетентності тощо. Завершальний контроль мав на меті виявити

ефективність експерименту та передбачав зіставлення початкового та кінцевого рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх модельєрів-перукарів експериментальної групи, а також порівняння отриманих даних з даними контрольної групи. На початку та після завершення педагогічного експерименту було здійснено оцінку рівня сформованості професійної компетентності студентів в експериментальній і контрольній групах за кожним критерієм, після чого проведено порівняльний аналіз.

Завершальний контроль мав на меті виявити ефективність експерименту та передбачав зіставлення початкового та кінцевого рівнів сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки.

Динаміка росту за даними трьох критеріїв сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки в експериментальних групах досить помітна й, на нашу думку, достатня для якісної фахової підготовки майбутніх модельєрів-перукарів. Так, за всіма критеріями значно знизилася кількість студентів низького рівня готовності (хоча на початку експерименту ми мали такі відсоткові дані: мотиваційний критерій – 15,9%, когнітивний – 29,5%, діяльнісно-практичний – 25,3%), що підтверджує ефективність проведеної в цих групах роботи.

У ході експерименту помітно поступове зростання рівня активності включення студентів у художньо-творчу та професійну діяльність під час виробничої практики, помітно зріс рівень інтелектуально-творчої підготовки фахівців, які з питомим інтересом ставилися до науково-дослідної роботи з проблем формування художньо-образного мислення, розв'язували різні художньо-практичні завдання в межах фахових дисциплін.

Високий відсотковий результат оволодіння студентами експериментальних груп знаннями, уміннями та навичками в галузі перукарського мистецтва досягнуто завдяки усвідомленим особистісним потребам майбутніх модельєрів-перукарів в ході вирішення художньо-творчих завдань, самостійного конструювання власної художньо-професійної діяльності, застосування власних творчих здібностей під час виробничої практики, що дало респондентам змогу самореалізуватися в професійній діяльності.

Аналіз діяльності студентів засвідчив, що в ході роботи над художньо-творчими завданнями в деяких студентів виникли певні труднощі під час аналізу художніх образів, вони з важкістю відстежували історичні та композиційні особливості зачіски, що вказує на низький загальний рівень обізнаності в галузі перукарського мистецтва, культурно-історичних епохах тощо.

В окремих студентів спостерігалися труднощі з організацією художньо-творчого процесу, направленою на підготовку до участі в конкурсах. На нашу думку, це зумовлено тим, що в них слабо розвинені

навички художнього бачення. З особливими труднощами студенти зіткнулися при виявленні знань з художньо-образного мислення, оскільки з цим поняттям вони обізнані не були, а при творчій роботі в галузі перукарського мистецтва це досить суттєвий показник готовності.

Аналіз рівнів сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки експериментальних груп на завершальному етапі відзначається в таблиці істотним відсотковим підвищенням. Так, виявлено небагато студентів, які знаходяться на низькому рівні за всіма критеріями. Незначний відсотковий показник зафіксовано на критичному та низькому рівнях відповідно 7,1% та 3,5% згідно з експериментальними даними.

Узагальнювальні дані за результатами експериментальної роботи з сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки (%)

Рівні готовності	Експериментальна група		Контрольна група	
	Початок експерименту	Кінець експерименту	Початок експерименту	Кінець експерименту
Високий	10,8	28,8	10,3	9,6
Достатній	14,8	42,6	14,3	14,9
Середній	25,7	18,0	25,1	23,4
Критичний	24,8	7,1	24,7	27,8
Низький	23,8	3,5	25,6	24,3

Таким чином, проведена експериментальна робота з формування професійної компетентності студентів спеціальності перукарське мистецтво підтвердила правильність гіпотези, висунутої на початку дослідження.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи дає можливість зробити висновок про можливість та ефективність упровадження запропонованої нами методики формування художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів. Зіставлення даних констатувального та формувального експериментів доводить ефективність запропонованої нами методики формування художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів. Це підтверджують статистичні дані: якщо в контрольній групі дані низького рівня фактично не змінилися (25,6% на початку експерименту та 24,3% – у кінці), то в експериментальній суттєво зменшилися (23,8% та 3,5% відповідно); порівняння результатів високого рівня сформованості контрольної (від 10,3% до 9,6%) та експериментальної (від 10,8% до 28,8%) груп свідчить про результативні зміни в експериментальній групі. Різниця в результатах, отриманих в експериментальних та контрольних групах, підтверджує виправданість запропонованого комплексу умов. Явним є той факт, що процес підготовки майбутніх модельєрів-перукарів

відбувається ефективно у зв'язку з систематичною роботою й викладачів, і студентів над формуванням художньо-образного мислення. Свідченням є показники, отримані в ході формувального експерименту.

Перспективними є подальші дослідження, що стосуються здійснення цілеспрямованої роботи з формування художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів.

Список використаної літератури

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи: курс лекцій : модульне навчання: навч. посіб. Київ: ІСДО, 1993. 220 с. **2. Компетентнісний** підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під. заг. ред.: О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с. **3. Рудницька О. П.** Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с. **4. Щербань П. М.** Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2004. 207 с.

References

1. Aleksyuk, A. M. (1993). Pedagogika vyshchoi shkoly: kurs lektsii: modulne navchannia [Higher school pedagogy: lectures: modular studies]. Kyiv: ISDO [in Ukrainian]. **2. Ovcharuk, O. V.** (Ed.). (2004). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy: Biblioteka z osvithoi polityky [Competency Approach in Modern Education: World Experience and Ukrainian Perspectives: Library for Educational Policy]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian]. **3. Rudnytska, O. P.** (2005). Pedagogika: zahalna ta mystetska: navch. posib. [Pedagogy: general and artistic: teach. manual]. Ternopil: Educational book – Bogdan [in Ukrainian]. **4. Shcherban, P. M.** (2004). Navchalno-pedahohichni ihry u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Educational and pedagogical games in higher educational establishments]. Kiev: Higher school [in Ukrainian].

Віщенко О. В. Особливості експериментальної роботи з формування художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів

У статті розглянуто особливості змісту і організації проведення педагогічного експерименту по формуванню професійної компетентності майбутніх фахівців перукарського мистецтва. Розкрито практичну підготовку фахівців у галузі перукарського мистецтва, що можливо завдяки вдосконаленню навчально-виховного процесу у навчальному закладі. Представлено художньо-творчі завдання зі спеціальних та педагогічних дисциплін. Визначено вихідні дані рівнів сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів у процесі фахової підготовки за трьома діагностуючими критеріями.

Представлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови сформованості художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-

перукарів у процесі фахової підготовки. Проаналізовано результати формульованого педагогічного експерименту щодо формування художньо-образного мислення майбутніх модельєрів-перукарів, сформульовані відповідні висновки.

Ключові слова: майбутні фахівці перукарського мистецтва, експеримент, формульований експеримент, контрольна група, експериментальна група, рівень професійної сформованості художньо-образного мислення

Вищенко О. В. Особенности экспериментальной работы по формированию художественно-образного мышления будущих модельеров парикмахеров

В статье рассмотрены особенности содержания и организации проведения педагогического эксперимента по формированию профессиональной компетентности будущих специалистов парикмахерского искусства. Раскрыта практическая подготовка специалистов в области парикмахерского искусства, возможно благодаря совершенствованию учебно-воспитательного процесса в учебном заведении. Представлены художественно-творческие задания из специальных и педагогических дисциплин. Определены исходные данные уровнем формирования художественно-образного мышления будущих модельеров парикмахеров в процессе профессиональной подготовки по трем диагностирующим критериям.

Представлены и теоретически обоснованы педагогические условия формирования художественно-образного мышления будущих модельеров парикмахеров в процессе профессиональной подготовки. Проанализированы результаты формирующего педагогического эксперимента по формированию художественно-образного мышления будущих модельеров парикмахеров, сформулированы соответствующие выводы.

Ключевые слова: будущие специалисты парикмахерского искусства, эксперимент, формирующий эксперимент, контрольная группа, экспериментальная группа, уровень профессиональной сформированности художественно-образного мышления.

Vishchenko O. Features of the Experimental Work on the Formation of Artistic and Imaginative Thinking of Future Fashion Designers Hairdressers

The article discusses the features of the content and organization of the pedagogical experiment on the formation of professional competence of future specialists in hairdressing. Practical training of specialists in the field of hairdresser's art is revealed, possibly due to the improvement of the educational process in an educational institution. Artistic and creative tasks from special and pedagogical disciplines are presented. The initial data are determined by the level of formation of artistic and figurative thinking of

future hairdresser's fashion designers in the process of professional training on three diagnostic criteria.

The pedagogical conditions of the formation of the artistic and imaginative thinking of future designers of hairdressers in the process of professional training are presented and theoretically justified. In the experimental group, effective work methods were used: analysis of creative tasks in special disciplines of artistic direction, creative written works, essays and term papers; conversations and interviews with students of art faculties; analysis of artistic images. An assessment was made of the level of professional competence of students in the experimental and control groups for each criterion.

The results of the forming pedagogical experiment on the formation of the artistic and figurative thinking of future fashion designers of hairdressers are analyzed, the relevant conclusions are formulated.

Key words: future specialists of hairdressing, experiment, forming experiment, control group, experimental group, level of professional formation of artistic and figurative thinking.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2019 р.

Прийнято до друку 29.03.2019 р.

Рецензент – д.псих.н., проф. Караман О. Л.